

**CIRKEV A NÁBOŽENSTVO
V UHORSKU V RANOM NOVOVEKU**

**EGYHÁZ ÉS VALLÁS A KORAÚJKORI
MAGYARORSZÁGON**

Eds. Peter KÓNYA – Annamária KÓNYOVÁ

PREŠOV 2020

CIRKEV A NÁBOŽENSTVO V UHORSKU V RANOM NOVOVEKU EGYHÁZ ÉS VALLÁS A KORAÚJKORI MAGYARORSZÁGON

Zostavili: prof. PhDr. Peter KÓNYA, PhD.
doc. Mgr. Annamária KÓNYOVÁ, PhD.

Recenzenti: prof. PhDr. Jozef BAĎURÍK, CSc.
prof. Dr. DIENES Dénes
PhDr. Tünde LENGYELOVÁ, CSc.

Publikácia vyšla ako výsledok riešenia projektu VEGA 1/0619/17: Cirkevný vývin na Slovensku
v 16. – 18. storočí v celokrajinských procesoch a každodennej rozmanitosti

© Text - Autori (2020)
© Preklad - ÚJK CCKV Prešovskej univerzity
© Foto - Autori, 2020
© Prešovská univerzita v Prešove, 2020

ISBN 978-80-555-2660-7
EAN 9788055526607

OBSAH

ÚVOD	7
ELŐSZÓ	9

TEOLÓGIA A BUDOVANIE CIRKVI TEOLÓGIA ÉS AZ EGYHÁZÉPÍTÉS

CSEPREGI Zoltán

KÉPTISZTELET, KÉPHASZNÁLAT, KÉPTILALOM ÉS KÉPROMBOLÁS A MAGYARORSZÁGI REFORMÁCIÓBAN	13
<i>Worship, use, prohibition and destruction of images during the Hungarian reformation</i>	

Imrich NAGY

PERCEPCIA POČIATKOV REFORMÁCIE V HUMANISTICKEJ KOREŠPONDENCII MIKULÁŠA OLÁHA	24
<i>Perception of the beginning of the Reformation in Mikuláš Oláh's humanistic correspondence</i>	

Peter OLEXÁK

KAMALDULSKÁ BIBLIA V KONTEXTE REKATOLIZÁCIE UHORSKA 18. STOROČIA	32
<i>Camaldolese Bible in the context of the re-Catholicization of Kingdom of Hungary in the 18th century</i>	

Katarína VALČOVÁ – Michal VALČO

HYMNOLOGICKO-LITURGICKÁ REFORMA JURAJA TRANOVSKÉHO A JEJ ODKAZ PRE DNEŠOK „SLOVENSKÝ MARTIN LUTHER“	39
<i>Hymnological-liturgical reform of Juraj Tranovský and its legacy for today</i>	

Peter ŠTURÁK

PRÍNOS BISKUPA JÁNA BRADÁČA V PRI KÁNONICKOM ERIGOVANÍ MUKAČEVSKÉJ GRÉCKOKATOLÍCKEJ EPARCHIE V ROKU 1771	51
<i>Contribution of Bishop Ján Bradáč in the canonical erigation of the Mukachevo Greek Catholic Eparchy in 1771</i>	

Peter ZUBKO

K PROBLEMATIKE GENÉZY DIECÉZNYCH ŠTATÚTOV M. M. OLŠAVSKÉHO Z ROKOV 1752 – 1758	67
<i>Diocesan statutes of M. M. Olšavský from 1752–1758</i>	

Miloslava BODNÁROVÁ

K OTÁZKE VZNIKU HUSITSKEJ A BRATRÍCKEJ TRADÍCIE V REFORMAČNOM HNUTÍ NA SLOVENSKU	79
<i>On the question of the origin of the Hussite and fraternal tradition in the reform movement in Slovakia</i>	

Jan B. LÁŠEK

K 30. VÝROČÍ ÚMRTÍ ČESKÉHO CÍRKEVNÍHO HISTORIKA EVROPSKÉHO VÝZNAMU AMEDEA MOLNÁRA (1923 – 1990).....	86
<i>On the 30th anniversary of the death of the Czech church historian of European significance Amedeo Molnár (1923 – 1990)</i>	

Karl W. SCHWARZ

GUSTAV ADOLF SKALSKÝ (1857 – 1926) – EINE ERINNERUNG AN DEN GRÜNDUNGSDEKAN DER HUS – FAKULTÄT IN PRAG.....	96
<i>Gustav Adolf Skalský (1857 – 1926) – Commemoration of the founding dean of the Hussit faculty in Prague</i>	

**CIRKVI A VERIACI V ICH KAŽDODENNEJ ROZMANITOSTI
EGYHÁZAK ÉS HÍVŐI A MINDENNAPI SOKSZÍNŰSÉGBEN**

PÁLFI József

- II. JÓZSEF KIRÁLY RECEPCIÓJA EGY VÁRADI PRÉDIKÁTOR
IGEHIRDETÉSEIBEN..... 109**
The receptions of king Jozef II. in the preachings of preacher in Nagyvárád
Annamária KÖNYOVÁ
- MANŽELKY REFORMOVANÝCH KAZATELOV
V RANOM NOVOVEKU 125**
The wives of reformed preachers in the early modern period
G. ETÉNYI Nóra
- NYOMTATOTT HÍREK ÉS KÉZIRATOS INFORMÁCIÓK MAGYARORSZÁGI
EVANGÉLIKUS KÖZÖSSÉGEK JOHANN JOACHIM D'ORVILLE (1633-1688)
HESSEN-KASSELI DIPLOMATA REGENSBURGI BIRODALMI GYŰLÉSRŐL
KÜLDÖTT KÖVETJELENTÉSEIBEN 134**
*Printed reports and manuscript information about Hungarian evangelical congregations
in the reports of Hessen-Kassel diplomat Johann Joachim D'Orville (1633-1688) to the Reichstag
in Regensburg*
GYULAI Éva
- URAK ÉS KEGYURAK: A RÁKÓCZI CSALÁD ZBORÓN..... 162**
Lords and patrons - the Rákóczi in Zborov
PAPP Klára
- A CSÁKYAK VALLÁSOSSÁGA* 200**
Religiousness of the Csáky family
LÉVAI Attila
- PÁR ADAT A CSEH-MAGYAR REFORMÁTUS TÖRTÉNETI
KAPCSOLATOKHOZ..... 215**
Some data on the Czech-Hungarian reformed historical relations
VISKOLCZ Noémi
- ESTERHÁZY PÁL (1635–1713) EGYHÁZI MECENATÚRÁJÁNAK
NÉHÁNY PÉLDÁJA 223**
Some examples of the church patronage of Pavel Esterházy (1635–1713)
BALOGH Judit
- NEMES JÁNOS, A REFORMÁTUS NEMES 239**
Reformed squire Ján (János) Nemes
Marcela DOMENOVÁ
- VIERA A KONFESIA V ODRAZE ZÁVETOV PREŠOVČANOV NA PRELOME
STREDOVEKU A NOVOVEKU 248**
*Faith and Confession as Reflected in Wills of Prešov Inhabitants at the Turn of the Middle
Ages and Modern Period*
Veronika DRÁBOVÁ
- ŽIDIA V LADOMIROVEJ DO KONCA 19. STOROČIA 266**
Jews in Ladomirová until the end of the 19th century
Jana DZIAKOVÁ
- OSTRIHOMSKÝ ARCIBISKUP LEOPOLD KOLONICS A JEHO
PROTIMOROVÝ PORIADOK Z ROKU 1692 274**
Archbishop Leopold Kolonics of Esztergom and his anti-plague order in 1692

SPOLUŽITIE: OD DOBRÉHO SUSEDSTVA KU KONFLIKTOM EGYÜTTÉLÉS JÓ SZOMSZÉDSÁGHOZ A KONFLIKTUSOKHOZ

Jaroslav HRDLIČKA

JIRÍ Z PODĚBRAD A MATYÁŠ KORVÍN, PANOVNÍCI ZÁPASÍCÍ O VLÁDU V KRÁLOVSTVÍ DVOJÍHO LIDU.....293

George of Podebrady and Matthias Corvinus, the monarchs fighting for reign in the kingdom of the double people

GUITMAN Barnabás

VÁZLAT A LIPTÓ VÁRMEGYEI KERESZTÉNYSÉG KORA ÚJKORI TÖRTÉNETÉHEZ 299

The outline of the early modern history of Christianity in the Liptov county

Peter BENKA

MESTSKÁ KOMUNITA A RÔZNOŠŤ KONFESIÍ: BARDEJOV V POLOVICI 17. STOROČIA..... 311

Urban community and religious diversity: Bardejov in the middle of the 17th century

Eva KOWALSKÁ

BRATSTVO FARÁROV 24 SPIŠSKÝCH MIEST V KRÍZOVOM OBDOBÍ REKATOLIZÁCIE: SVEDECTVO MATRICULAE GOLTZIANAE (1606 – 1673)....335

Fraternity of 24 priests from the towns of Spiš/Zips period of recatholicisation: Testimony of Matriculae Goltzianae (1606-1673)

Peter KÓNYA

REKATOLIZÁCIA NA MAJETKOCHE LELESKÉHO KONVENTU 350

Re-Catholicization on the property of the Leles Convent

Daniel SLIVKA

POSTAVENIE JUDAIZMU V OBDOBÍ STREDOVEKÝCH KONVERZIÍ V ZÁPADNEJ EURÓPE 369

The position of Judaism in the period of medieval conversions in Western Europe

Lucia ŠTEFLOVÁ

VZBURY EVANJELIKOV AKO REAKCIA NA REKATOLIZAČNÉ OPATRENIA 376

Rebellions of Evangelists as response to the Recatholicization measures

Vavrinec ŽEŇUCH

NÁBOŽENSKÉ STRETY PRAVOSLÁVNÝCH S REFORMOVANOU CIRKVOU V 17. STOROČÍ 385

Religious clashes between the Orthodox and the Reformed Church in the 17th century

Władysław TABASZ

RÓZNRORODNOŚĆ RELIGII SPUŚCIZNĄ WĘGIER WIEKÓW ŚREDNICH I NOWOWIEKU 395

The diversity of religions as the heritage of Hungary in the Middle Ages and in modern times

CIRKEVNÉ ŠKOLSTVO EGYHÁZI ISKOLÁZÁS

FAZEKAS István – KÁDÁR Zsófia – KÖKÉNYESI Zsolt – TERNOVÁČZ Bálint

JEZSUITA GIMNÁZIUMOK DIÁKSÁGA HÁROM JEZSUITA GIMNÁZIUM, A GYŐRI, A POZSONYI, A NAGYSZOMBATI GIMNÁZIUMOK PÉLDÁJÁN 403

Students of Jesuit grammar schools on the examples of grammar schools in Ráb, Prešporok and Trnava

KOLUMBÁN Vilmos József

AZ ISKOLAMESTEREK MUNKAKÖRE A 17–18. SZÁZADBAN A VIZITÁCIÓS JEGYZŐKÖNYVEK ALAPJÁN 419

The scope of work of teachers in the 17th - 18th century on the basis of visitation minutes

<i>Miroslav KAMENICKÝ</i>	
UPLATNENIE ABSOLVENTOV RÍMSKEHO KOLÉGIA	
A NEMECKO-UHORSKÉHO KOLÉGIA V RÍME V KATOLÍCKYCH	
CIRKEVNÝCH ŠTRUKTÚRACH V UHORSKU V 17. A 18. STOROČÍ.....	432
<i>Employment of graduates of the Roman College and the German-Hungarian College in Rome in Catholic church structures in Hungary in the 17th and 18th centuries</i>	
<i>Eduard LUKÁČ</i>	
REHOLA PIARISTOV A JEJ PODIEL NA ROZVOJI ŠKOLSTVA	
A VZDELANOSTI NA ÚZEMÍ SLOVENSKA V OBDOBÍ NOVOVEKU.....	444
<i>The Piarist order and its contribution to the development of education in Slovakia in the modern age</i>	
<i>Monika BIZOŇOVÁ</i>	
JEZUITSKÉ VZDELÁVANIE V SPIŠSKEJ KAPITULE A V LEVOČI	
V 17. A 18. STOROČÍ.....	456
<i>Jesuit education in Spišská Kapitula and Levoča in 17th and 18th century</i>	
<i>PAP József</i>	
AZ ÁRVA MEGYEI TANÍTÓK FIZETÉSEMELÉSI ÜGYE 1867-BEN	466
<i>The problem of increasing the incomes of Árva teachers in 1867</i>	
NÁBOŽENSTVO VO VEDE A UMENÍ	
VALLÁS A TUDOMÁNYBAN ÉS MŰVÉSZETBEN	
<i>Ondrej MÉSZÁROS</i>	
KONFESIONÁLNA URČENOSŤ RECEPCIE FILOZOFICKÝCH IDEÍ	
V UHORSKU V 17. – 19. STOROČÍ S AKCENTOM NA FILOZOFICKÝ	
ŽIVOT V HORNOM UHORSKU	489
<i>Confessional determination of the reception of philosophical ideas in Hungary in the 17th - 19th century with an emphasis on philosophical life in Upper Hungary</i>	
<i>Rudolf DUPKALA</i>	
FILOZOFIA NA EV. KOLÉGIU V PREŠOVE V 17. STOROČÍ	496
<i>Philosophy at the Evangelical College in Prešov in the 17th century</i>	
<i>KISS Erika</i>	
PROTESTÁNS ÚRVACSORA-EDÉNYEK FELIRATAI A REFORMÁCIÓ ELSŐ	
SZÁZADAIBAN	507
<i>Name ecclesia</i>	
<i>VERES Gábor</i>	
HERSTELLER VON BEMALTEN KIRCHENHOLZDECKEN	
UND KIRCHENMÖBELN VOM 17. BIS ZUM 19. JAHRHUNDERT	
IM NORDÖSTLICHEN TEIL DES KARPATENBECKENS.....	519
<i>Creators of painted church ceilings and church furniture in the north-eastern part of the Carpathian Basin in 17th -19th centuries</i>	
<i>Martin JAVOR</i>	
ANDREJ BUDIŠ ST. – VINOHRADNÍK, FARÁR V SEREDNOM	
A UŽHORODSKÝ DEKAN	528
<i>Andrej Budiš snr. – winegrower, priest in Sereďnie and dean of Užhorod</i>	

ÚVOD

V storočiach raného novoveku prebehli v Uhorsku významné udalosti a procesy spoločenského, politického a kultúrneho vývinu, ktoré navždy zmenili náboženské pomery v krajine a určili nový smer celému jej ďalšiemu duchovnému a kultúrnemu vývoju. Ich výsledkom bola konfesijná pestrosť, ktorá po stáročiach náboženských bojov, tolerancie a nakoniec rovnoprávnosti, charakterizuje región Karpatskej kotliny do súčasnosti.

Na začiatku tohto vývinu stála reformácia, ako široké hnutie, ktoré si v Uhorsku získalo doslova všetky spoločenské vrstvy a v priebehu niekoľkých desaťročí zmenila na nepoznanie uhorskú stavovskú spoločnosť. Jej výsledkom pritom zďaleka neboli iba nové vyznania. Z nich sa neskôr konštituovali protestantské cirkvi: evanjelická a. v., reformovaná a uniátská. Popri nich existovala paralelne aj katolícka cirkev, ktorá si aj v časoch najväčšieho rozmachu reformácie zachovala svoje politické a spoločenské postavenie. Vzťahy týchto cirkví, pohybujúce sa v škále od mierového spoluzitia cez teologické dišputy po ozbrojený boj, určovali do veľkej miery vývin uhorskej spoločnosti, ciele stavov a ich súperenie s panovníkom. Aj vďaka tomu sa konfesionalita stala v Uhorsku v 17. storočí takisto významnou politickou kategóriou.

Ďalší zlom priniesla rekatolizácia, prebiehajúca v Uhorsku s menšími a neskôr väčšími úspechmi, no najmä s výdatnou podporou panovníka a jeho štátneho aparátu, počas celého 17. a 18. storočia. Aj keď sa jej ani po dlhých desaťročiach a s použitím neraz násilných metód nepodarilo obnoviť pomery pred reformáciou, jej výsledkom bolo nastolenie politickej a tesnej početnej dominancie katolíckej cirkvi. Istým vedľajším produktom rekatolizácie boli uhorské cirkevné únie, ktoré v priebehu 17. storočia zjednotili veľkú časť obyvateľstva východného obradu s katolíckou cirkvou: najmä Rusínov, menej Rumunov a najmenej Srbov. Vďaka ich zapojeniu do procesu rekatolizácie mala novovzniknutá gréckokatolícka alebo uniátska cirkev od začiatku multietnický charakter.

S vládou Jozefa II. je spolu s celým radom významných i menej úspešných reforiem všetkých stránok fungovania štátu a spoločnosti nerozlučne spojený príchod epochy tolerancie. Tá síce priniesla iba spoločenskú toleranciu dvoch protestantských a ortodoxnej cirkvi, nie skutočnú vzájomnú toleranciu všetkých vyznaní, ukončila však rekatolizáciu a umožnila emancipáciu protestantov a nebývalý rozkvet ich duchovného a kultúrneho života. Popri dvoch katolíckych a dvoch protestantských konfesiách (v Sedmohradsku troch) existovali v krajine početné náboženstvá, stojace mimo väčšiny spomínaných udalostí, a to ortodoxní Srbi a Rumuni a rovnako židia, žijúci na okraji spoločnosti. Aj ich postavenie však zmenili jozefínske reformy.

S konfesijným vývinom po stáročia úzko súvisel rozvoj školstva, vzdelanosti, kultúry, umenia a myslenia. Okrem nich však náboženstvo výrazne ovplyvňovalo

i celý rad ďalších oblastí života spoločnosti. V nich sa v rôznych podobách prejavila konfesijná pestrosť Uhorska, ako aj všetky vymenované a mnohé ďalšie faktory spoločenského, kultúrneho a náboženského vývinu v ranom novoveku.

Napriek tomu, že po roku 1990 došlo k oživeniu záujmu historickej vedy o dejiny cirkví a náboženstiev, ktorých výskum prekročil hranice cirkevnej histórie v rámci teologických odborov, dodnes ostávajú z veľkej časti nespracované. Neexistuje komplexná moderná syntéza konfesijného vývinu Uhorska alebo Slovenska a zväčša ani dejiny jednotlivých cirkví, napísané na základe dôkladného kritického pramenného výskumu. Vyšli však desiatky čiastkových monografických prác i kvalitných vedeckých štúdií a touto problematikou sa venuje stále viac historikov, cirkevných historikov a teológov vo všetkých krajinách Karpatskej kotliny.

Táto publikácia obsahuje vedecké štúdie viac ako štyroch desiatok slovenských, maďarských, českých, rakúskych i poľských historikov, ktoré ako jeden spoločný motív spája výskum konfesijných problematiky v rôznych podobách a rozličných aspektoch v Uhorsku raného novoveku, s presahom do 19. storočia. Je tak ďalším príspevkom k lepšiemu spracovaniu konfesijného vývinu našich krajín a poznaniu úlohy cirkví a náboženstva v spoločnosti počas štyroch storočí. V záujme rýchlejšieho transferu týchto poznatkov na území viacerých krajín regiónu obsahuje príspevky a ich súhrny v slovenskom i maďarskom jazyku.

Zostavovatelia

ELŐSZÓ

A koraujkor századaiban Magyarországon olyan jelentős társadalom-, politika- és kultúrtörténeti folyamatok és események folytak le, amelyek örökké megváltoztatták az ország felekezeti viszonyait, és új irányt szabtak egész szellemi és kulturális fejlődésének. Eredményeként létre jött a felekezeti sokszínűség, amely a vallási küzdelmek, a vallási türelem és az egyenjogúság századai után, jelen korig jellemzi a Kárpát-medence régióját.

Ennek a fejlődésnek kezdetén állt a reformáció, széles társadalmi mozgalom, amely Magyarországon az összes társadalmi csoportokra terjedt ki, és néhány évtized alatt véglegesen megváltoztatta a magyar rendi társadalmat. Eredményei messziről sem voltak csak az új felekezetek. Ezekből később a protestáns egyházak alakultak ki: az á. h. evangélikus, a református és (Erdélyben) az unitárius. Ezek mellett továbbá is a katolikus egyház is működött, amely a reformáció virágkora alatt is megtartotta társadalmi és politikai pozícióit. Az egyházak viszonyai, amelyek a békés együttéléstől, hitvitákon át a fegyveres harcig mozogtak, döntő mértékben szabták a magyarországi társadalom fejlődését, a rendek politikai céljait és küzdelmüket az uralkodóval. Ennek köszönhetően a vallás vagy a felekezetiiség koraujkori Magyarországon fontos politikai tényezővé vált.

További törést hozott a rekatolizáció, amely Magyarországon, kisebb s később nagyobb sikerekkel, de főleg az uralkodó és állami apparátusának erős támogatásával, az egész 17. – 18. századon át zajlott. Holott a hosszú évtizedek után és nem egyszer erőszakos módszerek felhasználásával, nem sikerült neki visszaállítani a reformáció előtti állapotokat, főeredménye lett a katolikus egyház politikai és számbeli fölényének elérése. A rekatolizálás bizonyos melléktermékeként létrejöttek a magyarországi egyházi uniók, amelyek a 17. század folyamán a keleti rítusú lakosság nagy részét egyesítették a katolikus egyházzal: főleg a ruszinokat, kevésbé a románokat, és legkevésbé a szerbeket. Mivel aktívan bekapcsolódtak a rekatolizáció folyamatába, az új görögkatolikus, vagy uniatus egyház többnemzetiségű jelleget oltott.

II. József uralkodásával, a jelentős és kevésbé fontos reformok egész sorával együtt, amelyek az állam és társadalom összes oldalát reformálta, örökké össze van kapcsolva a türelmi korszak érkezése. Ez a türelem ugyan csak a két protestáns és az ortodox felekezet társadalmi türelmét hozta el, és nem az összes vallások tényleges tolerálását, de befejezte a rekatolizációt és lehetővé tette a protestánsok emancipációját és ugyanakkor szellemi és kulturális életük dinamikus virágzását. A két katolikus és két (Erdélyben három) egyház mellett az országban nagyszámú más felekezetek is léteztek, amelyek a felsorolt eseményeken kívül álltak. Ilyenek voltak elsősorban az ortodox szerbek és románok, és főleg a zsidók, akik századokon át éltek a társadalom peremén. Helyzetüket is visszafordíthatatlanul megváltoztatta a jozefinista türelem.

A felekezeti fejlődéssel szorosan összefüggött az iskolázás, műveltség, kultúra, művészet és gondolkodás fejlődése. Ezekon kívül azonban a vallás jelentősen befolyásolta a magyar társadalom életének további területeit is. Ezekben is különböző alakokban megnyilvánult mind az ország vallási sokszínűsége, mind a korai társadalmi, kulturális és vallási fejlődés más tényezői.

Annak ellenére, hogy 1990 után megújult a történettudomány érdeklődése az egyházak és vallások története után, amelynek kutatása túlmutatott az egyháztörténet és a teológiai tudományok határain, ezek a témák máig nagy részben feldolgozatlanul maradtak. Napjainkig nem létezik Magyarország (vagy mai Szlovákia területe) felekezeti fejlődésének komplex szintézise és nagyjából az egyes egyházak forráskutatás alapján megírt történetei sem. Megjelent azonban több tucatnyi részleges monográfiai feldolgozás vagy nagyműségű tanulmány ezekről és velük összekapcsolt témákról. Emellett egyre több történész, egyháztörténész és teológus a Kárpát-medence országaiban foglalkozik az egyházak és a felekezetek történetével.

A kötet több mint negyven történész és egyháztörténész tanulmányát tartalmazza Szlovákiából, Magyarországról, Romániából, Ausztriából, Csehországból és Lengyelországból, amelyek össze vannak kapcsolva egy közös vonallal, ami a felekezeti témák különböző alakjaiban és megnyilvánulásaiban a korai Magyarországon. Így hozzájárulni akar országaink felekezeti fejlődésének jobb feldolgozásához, és az egyházak s felekezetek társadalmi szerepeinek jobb megismeréséhez a négy évszázad alatt.

Szerkesztők

A CSÁKYAK VALLÁSOSSÁGA*

PAPP Klára

Religiousness of the Csáky family

In the 16th century, the Csáky family adopted the Reformation in Transylvania. The marriage of the evangelist István Csáky with the Catholic Anna Wesselényi, who raised their children as Catholics after her husband's death, caused a turn in their confessional affiliation. As a result of this change, all members of the royal family together with the Transylvanian branch became faithful Catholics. The Catholic Csáky family tried to influence the religious beliefs of others, such as Anna Wesselényi, the mother-in-law of her son Eva Evpel Poppel Lobkovitz and her son Adam Batthyány. István Csáky, Jr. had a great influence on Catherine of Brandenburg, who eventually converted to Catholicism, similarly did Miklós Bethlen, under the influence of his wife, Countess Katalin Csáky. The lord of Spiš castle, István Csáky, was the greatest supporter of Catholics in Szepes, inhabited for the most part by German evangelicals. Particularly interesting was the religious faith of Imre Csáky, who managed to catholicize his episcopal residence, Oradea (Nagyvárad) and supported the Union of Orthodox Romanians. With his help, the Catholic Church settled in the purely Reformed Debrecen.

Key words: Csáky family, religiousness, patronage, church, Recatholization

A 16. század folyamán a Csáky család tagjai az Erdélyi Fejedelemségben a reformáció követőivé váltak. Felekezeti hovatartozásukban a sorsdöntő fordulatot egy házasság hozta el számukra. Amikor ugyanis az evangélikus Csáky István (1570–1605) feleségül vette Wesselényi Annát (1584–1649),¹ egy határozott jellemű katolikus asszony jelent meg közöttük, aki férje halálát követően gyermekeit saját vallására térítette.² A változás egyértelmű volt és több évszázadra meghatározó hatásának bizonyult: a család tagjai, a 17. század első felében a Magyar Királyságba kiköltöző István és László leszármazottai és a század közepén ismét Erdélybe visszaköltöző László (Csáky István tárnokmester fia) utódai, az ún. erdélyi ág tagjai egyaránt hű katolikus alattvalók lettek.

A Csákyak vallásos érzületének hagyományai vannak, ennek bizonyítására elegendő csak Csáky Benedek 1490-ben kelt testamentumát idéznünk: „Meggondolván a halandó és csalárd világot, hogy nem sok ideig maradandó, de az ő követőivel egyetemben igen hamar, mint a folyó víz elmúlendő, mely világ gyakorta

* A tanulmány az NKFI K 120197 sz. pályázatának keretében és támogatásával készült.

¹ Apja Wesselényi Ferenc, aki Báthory István lengyel királytól adománybirtokot is kapott, bárói rangot szerzett, anyja Sárkándi Anna (első férje Bekes Gáspár). DEÁK, Farkas. *Wesselényi Anna, özv. Csáky Istvánné életrajza és levelezése*. Budapest, 1875.

² Csáky István esetében ez 1614-ben következett be Deák Farkas 1614 és 1620 körüli időre teszi, s feltételezi, hogy Kolozsmonostoron történt. Úgy tudja, hogy a fiatal Csáky ezt követően 1620-tól már Bécsben tanult. DEÁK, Farkas. *Egy magyar főúr a XVII. században. Gróf Csáky István életrajza*. 1883. <https://archive.org/stream/grfcskyistvnele00degoog/grfcskyistvnele00degoog_djvu.txt>.

a tudatlanokat az ő hízelkedésével megcsalván nagy nyavalyás keserűségre szokta levetni. *Meggondolván viszont az mennyei hazának gyönyörűséges nyugodalmát, mely vég nélkül megmaradandó, akarom azért a szentséges Ur teste vételével a rothadó testet az örökkévalóval és az elmúlandót vég nélkül valóval elváltoztatni, és e földi hazát örök és mennyei palotával elcserélni.*³

A katolikus Csákyak igyekeztek vallási meggyőződésükben másokat is befolyásolni. Nem csupán Wesselényi Anna hatott a családra, hanem fia, István is. Az ifjú az erdélyi fejedelmi udvarban ismerkedett meg Brandenburgi Katalinnal, akit lényével elbűvölt, szavaival elkábított „nékem szépséges, mindenben gyönyörűséget” okozó asszonynak nevezett, s egy horvát kastélyba történő együttes elvonulás reményével kecsegtetve jelentős mennyiségű aranytól megszabadított. Az ifjú Csákyknak 1625 júniusától a volt nádor (Forgách Zsigmond) leánya, Éva volt a felesége, így a kalandorság hamar zátonyra futott. A Magyar Királyságba átköltözve a fejedelemszontyól csalárdul megszerzett javakat – Tarcal, Tokaj, Keresztúr – vissza kellett adnia. A kapcsolat valódi eredménye azonban az asszony közeledése lett a Habsburgokhoz, – hiszen Wesselényi Anna levelei szerint: „immár teljességgel ő felségeikhez kötötte magát. Császárné ő felsége az királyné is igen szereti...”,- és később soproni áttérése katolikus hitre egy Sennyei püspök által vezetett szertartáson.⁴

Wesselényi Anna László fiával együtt próbált szelíd nyomást gyakorolni az evangélikus Batthyányné Lobkovitz Poppel Évára, fiának anyósára, (mivel az Batthyány Magdolnát vette feleségül), de a rokoni kapcsolatok és egymás őszinte megbecsülése miatt ez a törekvés nem tudott sikerrel járni. Batthyány Ádám viszont katolizált, neki Wesselényi Anna imádságos könyvecske küldésével kedveskedett, ám ő leánytestvére házasságát továbbra sem nézte jó szemmel. Csáky István özvegye a Wesselényi család krakkói házában töltötte utolsó éveit, ahol erejének gyengülését érezve sokat imádkozott, jótékonykodott, s még 1649-ben, az utolsó húsvétkor is 16 „templomot járt be.”⁵

Két meghíusult jegyesség után, 1625-ben Wesselényi Anna a pozsonyi klarisszákhoz adta apácának 24 éves leányát. Anna Franciska (1601–1673) levelezés révén közel száz emberrel állt kapcsolatban, volt priorissa, majd a zárda művelt nőként elsősorban a jelöltek kiválasztásában adott neki szerepet (1655-ben pl. 21 nemesi származású apáca élt ott). A pozsonyi apácát adományokkal, küldeményekkel a család tagjai igyekeztek – ha nem is mindig az elvárható szinten – segíteni.⁶ Éppen Poppel Éva volt az, aki Csáky Anna Franciskát többször meglátogatta,

³ Kelt Adorján várában. Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. I. Oklevelek 1229–1499, 1919. (továbbiakban Csáky I/1.) 471– 472. <https://library.hungaricana.hu/hu/view/KozMagyOkmantlyarak_csaky_csalad_okleveltar_1_1/?pg=0&layout=s>.

⁴ DEÁK, Farkas. 1983.

⁵ TAKÁTS, Sándor. *Magyar nagyszonyok*. 485. <https://archive.org/details/magyarnag_yasszon_00tak/page/428/mode/2up>.

⁶ Anyjával, két fivérével és a Csáky birtokok felügyelőjével is levelezett. HORN, Ildikó. *Csáky Anna Franciska és a pozsonyi klarisszák*. Aetas, 1992. 3. sz. 31. <http://acta.bibl.u-szeged.hu/40513/1/aetas_1992_003_028-043.pdf> [2020. április 24].

amikor Pozsonyban járt, s ezt Wesselényi Anna nagyon jó néven vette tőle, ahogyan idősebbik fiához írott levelében kifejezte: „Csak az a nehéz nekem, hogy az szegény apáca soha eszetekben sem jut. Bárcsak Batthyányné asszonyomnak jutna eszébe, ha mindnyájan elfeledkeztekek felőle.”⁷

Wesselényi Anna unokája, a későbbi országbíró Csáky István is négy lányát küldte zárdába, (kettőt a pozsonyi klarisszákhoz, egyet nagyszombati klarisszákhoz, egyet pedig az Orsolyákhoz), ami jól mutatja vallásos buzgalmát, de azt is kifejezi, hogy így esetükben elkerülhető volt a házasságkötésükkor adandó hozomány is.

A család erdélyi ágában, s jóval később is megmaradt az apácázárdák támogatásának hagyománya. Csáky Kata grófnő például 1779–1786 között Szebenben Orsolya apácakolostort támogatott, s 1781-ből pl. ismerjük contractusát, amelyet „egy kisasszony tanítására fundációul” kötött. A szebeni zárdának, ahogyan korábban a pozsonyinak is, az volt a jelentősége, hogy arisztokrata és jómódú nemesi családok leánygyermeküket a házasságkötés előtt itt neveltették, s így nyújtottak számukra a családi kapcsolatok ápolásához, a társasági életben forgolódáshoz szükséges ismereteket, valamint jó katolikus szemléletet. (A szebeni zárdában nevelkedett a 18. század végén például a későbbi főkormányászéki elnök, Jósika János testvére Borbála, akit korábban a jezsuita rendhez kötődő apja, Jósika Antal határozottan hitbéli támogatás miatt is engedett oda tanulni.)⁸

A zárdák, mint a nemesi kisasszonyok leánynevelő intézeteinek szerepe kiemelten fontos volt a családok számára a politikai és a házassági kapcsolatok alakítása szempontjából (elsősorban titkos információik átadása révén), de a zárdák székhelyül szolgáló városokban tanuló fiú-családtagnak sorsának nyomon követése szempontjából is. (Bánffy György erdélyi gubernátor lánya, Jozefa 1794–1797 között a pozsonyi zárdában nevelkedett, ahonnan bécsi információ-morzskákat is küldött levelében apjának, s hamarosan maga is jó házasságot csinált, Raimund von Thurn gróf felesége lett.)⁹

A Csáky fiúk, István és László a 17. század 30-as éveiben természetesen kihasználták a közeledést a katolikus elithez, így lettek mindketten Esterházy nádor udvari körének tagjai, s uralkodóhoz hű főnemesek: Csáky László 1635-ben született Ferdinánd György nevű gyermekének maga a király volt a keresztapja, majd őt II. Ferdinánd 1649-ben országbíróvá nevezte ki. Testvére, István sikeresen fogadott zsoldosokat lengyel földön I. Rákóczi György ellen, ezért már 1645-ben az uralkodó tárnokmestere lett, s testvérével együtt grófi rangemelésben részesült.

Csáky Istvánt, 1636-tól Szepesvár urát a katolikusok szepességi fő támogatójának tartották. Az adománybirtokához tartozó és azokhoz közeli helységekből

⁷ Wesselényi Annának Csáky Istvánhoz küldött leveléből. Takáts S. Magyar Nagyasszonyok, 428.

⁸ Jósika Biri Szebenben töltött éveiről PAPP, Klára. *A Csáky-Jósika házaspár kapcsolatai levelezésük tükrében*. A személyes történelem forrásai. – A 70 éves dr. Nagy Ferenc címzetes igazgató tiszteletére. Szabolcs – szatmár – beregi levéltári évkönyv 20, 2014, 169.

⁹ A Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Kolozsvár (Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj) (továbbiakban ROL KmIg), a Bánffy család levéltára. (továbbiakban Bánffy cs. lt.) No. 1221. A geneológia szerint Jozefa 1800. aug. 31-én született, ennek azonban ellentmondanak a levelei apjához, amelyek Pozsonyból már 1794-től keltezettek. <<http://genealogy.euweb.cz/hung/banffy8.html>> [2020. ápr. 23].

(Csütörtökhelyen, Illésfalván, Izsákfalván, Káposztafalván stb.) evangélikus német népesség élt, amelybe tót jobbágyokat fogadott be, s fokozatosan visszaszorította a települések felekezeti önállóságát. 1639-ben előbb a csütörtökhelyi egykori Szapolyai kápolnában tarttatott katolikus misét, majd 1643-ban elvette az evangélikus egyház szántóföldjeit, s a helyi egyházzal szemben gyakorolni kezdte főkegyúri jogait. Több település templomát (Mindszent, Deményfalva, Zsegra, Dubrova) lefoglaltatta, s a katolikusoknak engedte át használatra. Támogatásával 1642-ben Körtvélyesen néhány jezsuita is tevékenykedni kezdett, a templomot is elfoglalta és néhány zsellért áttértetett, de I. Rákóczi György támadásakor nekik is menekülni kellett.¹⁰ A linzi békekötés és az 1647. évi törvények visszahozták a korábbi állapotokat, semmissé tették Csáky István törekvéseit, hiszen kötelezték a szepességi katolikusokat a korábban elvett templomok visszaadására. Csütörtökhelyen pl. a kápolnába nem a főtemplomon át, hanem csak kívülről kaptak bejárési lehetőséget.¹¹

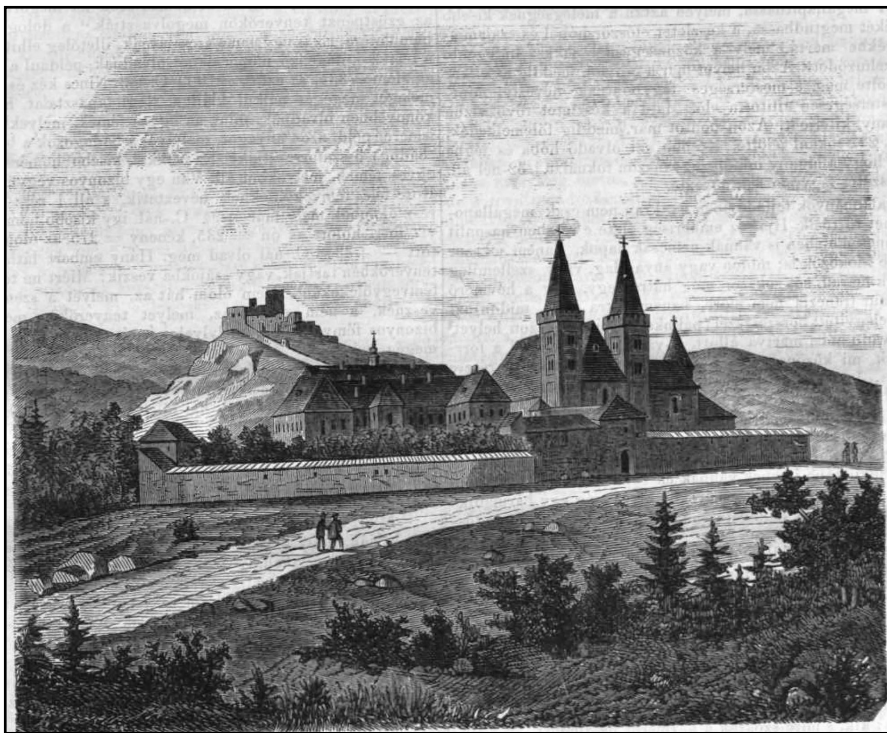
A lengyel birtokairól Rákóczi György támadása után visszatérő Csáky az országgyűlési végzés ellenére a jezsuiták komoly támogatásába kezdett, akik 1646-ban földterületet is kaptak tőle Szepesváralja és Kolbach között. Ez megalapozta a tervet, hogy iskolát működtessenek. A terv azonban kivívta a lengyel sztaroszta, Lubomirszky Szaniszló rosszállását, aki ezért a szepesváraljai evangélikusok pártjára állt, tiltakozott Csákytól az iskolaépítés ellen, mivel az éppen az ő közigazgatási területén jött volna létre, veszélyeztetve a podolini iskola tekintélyét. Az ügyből komoly indulatokat kiváltó levélváltás lett, amelyben a sztaroszta megtiltotta Csákytól, hogy területére a tudta és beleegyezése nélkül „rámtukmált vendégeket” hozzon, sőt megfenyegette a gróft, hogy amennyiben a támogatást nem hagyja abba, akkor a „közbéke és jószomszédság megzavarása miatt” a magyar rendekhez és az erdélyi fejedelemhez fordul. Szándéka egyértelműsítésére lublói katonáival leromboltatta a jezsuiták Szepesváralján felépített házát, serfőzőjét és malmát, az épülő iskola falait, valamint a gyümölcsöst és a halastavat is.

Ilyen atrocitás után a szepesi várban lakó jezsuiták még kedvezőbb lehetőséget kaptak, 1647-től a szepeshelyi, igen jó földrajzi elhelyezkedésű káptalani iskolát vették át, ahol hamarosan 140 tanulót, köztük számtalan nemesi sarjat tanítottak. Jellemzően mutatja Csáky István befolyását, hogy gyóntatója, Gosztonyi István volt egy időben a szepeshelyi iskola rektora, aki a Szepesvárhoz tartozó jobbágyfalvakban eredményes térítő tevékenységet is folytatott. Az 1651-től örökös főispán Csákyak várának közelsége, egyértelmű támogatása erősítette a jezsuiták növekvő szerepét, amelyet a főúr birtokán (Kluknó) lezajlott díszes körmenettel, magasrangú vendégek fogadásával (ezek közé tartozott a későbbiekben Zrínyi Ilona is) megerősítettek, de 1662-ben megszerezték maguknak a lőcsei Thurzó féle iskolaalapítványt is.¹²

¹⁰ Körtvélyes földesura nem Csáky István volt, hanem Teőke Kristóf, de Szepes vár urának támogatottjait nem tudta elűzni. BRUCKNER, Győző. *A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben*. I. k. Bp., 1922. 243–244. és 251. <https://5_SK_06_Reformacio_I_1922.pdf> [2020. április 30].

¹¹ Uo. 253.

¹² BRUCKNER, Győző. *A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben*. I. k. Bp., 1922. 254–257. és 260. <https://5_SK_06_Reformacio_I_1922.pdf> [2020. április 30].

Szepeshely (1861) háttérben a szepesi vár romjai¹³

Az 1662. november 10-én elhunyt Csáky István tárnokmester különös végtisztességet szánt magának. Élete vége felé már nagyon magányos volt. Szerzetesnek öltöztetve kellett őt eltemetni, általa megfizetett 200 koldus kíséretében, első feleségének, Forgách Évának földi maradványai mellé, a szepesi vár kápolnájának „temetőboltjába”: „Engem szarándok módon fekete kisciczer, bokámig érő dolmánba öltöztetvén és posztó széllel hozzám övezvén, olvasómat is kezeimre tekervén, fekete búr sapkátot fejemre tévén, így zárjanak koporsómba és mennél nagyobb ájtatossággal lehet, temessenek megírt síromba...”¹⁴

Sajátos, hogy a jelenség a családban később is előfordult. A tárnokmester unokájának, Csáky Tamásnak anyósa, a katolikus Haller Mária 1694-ben a szepesi káptalan előtt úgy végrendelezett, hogy a Szent Klára rendjén lévő apácáktól vett öltözékbe temessék el...¹⁵

A testamentumok természetesen mindig tartalmazták az egyház számára meghatározott juttatásokat. Még az olyan renitens családtag esetében is, mint az erdélyi ághoz tartozó, a 18. század első felében élt Csáky Imre – akit jobbágyaival

¹³ Vasárnapi Újság, 1861, 2.

¹⁴ Csáky oklevéltár I/2. 727 – 728.

¹⁵ ŠOBA Prešov, DH, signatura Fa X, No. 19.

kegyetlenkedő, azokat elszökésre készítető magatartása miatt a Gubernium Kolozsváron tisztes fogságban tartott – azt tartalmazta a Szurdokon kelt végrendelete, hogy 5 000 német forintot juttat az erdélyi ferences rendházak reparálására, 200 forint az erdélyi városokban a rabok és szegények segélyezésére, ahogyan szintén 200 forint az óvári apácák számára.¹⁶

Csáky István tárnokmester két idősebb fia a katolikus Zrínyi Miklóst támogatta, s a rendi mozgalomban is komoly szerepet vállalt. Kettejük közül az idősebbik, Ferenc kapott jelentősebb katonai irányító szerepet, kassai főkapitány lett, de éppen ezért ő és családja szenvedte meg jobban a Wesselényi féle mozgalommal való kapcsolatot. Öccse, Csáky István volt kettejük közül a tehetségesebb, aki 1661-ben a Károlyi Ádám halálával megürült szatmári főkapitányi pozíciót szerezte meg. Ennek az adta a jelentőségét, hogy a vár és térsége hosszú ideig az erdélyi fejedelem fennhatósága alá tartozott, s mint a fejedelemséggel határos terület, különösen fontosnak bizonyult a Habsburg katonai igazgatás számára.

A tárnokmester középső fia, István apja akaratából vette el még 1654-ben a beregi főispán, Lónyai Zsigmond lányát, Lónyai Margitot, aki református vallású volt, de nem tudunk róla, hogy ez bármi problémát okozott volna házasságukban.¹⁷ Az viszont egyértelmű, hogy Csáky István 1659-ben nyilvánvalóan a Lónyai család támogatásával szerezte meg a beregi főispáni pozíciót, s nyerte el a királyi kamarási címet.¹⁸

Szatmári főkapitányként a tisztségébe 1662-ben beiktatott Csáky István a katolikusok támogatójaként lépett fel, amikor első kezdeményezései egyikeként lehetővé tette a várkáporna elfoglalást, átadását a katolikusok számára, arra hivatkozva, hogy nincs a megyében számukra templom, ahol vallásukat gyakorolhatnak. Pálffy Tamás egri püspök eszmei és tevőleges politikai támogatásával – aki a templomfoglalási engedélyt kieszközölte – Cobb ezredes német katonái élén vonult be a református istentisztelet után a kápolnába, ahol a prédikátor tiltakozása ellenére megtartották a szentmisét (1662. november 23.). Bár a szatmári reformátusok Wesselényi nádornál tettek kísérletet a foglalás semmissé tételére, még 1667 májusában is hiába mentek Csákyhoz, az a halott nádor parancsára hivatkozó követek kérése ellenére semmin nem változtatott: „... hogy az várbeli templomot adjam vissza nekik, azt kívánták, de mivel annak soha külföldben hírért sem hallottam, könnyű válasszal bocsáttam.”¹⁹

¹⁶ Másolata: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) P. 71. Fasc. 35. No. 35., Közli: Csáky oklevéltár I/2. 814 – 815.

¹⁷ Lónyai Margit gyermekszülésben vesztette életét. Lónyai Zsigmondot 1648-ban még I. Rákóczi György nevezte ki Bereg vármegye főispánjává. NAGY, Iván. *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 7. k. 168. <http://mek.oszk.hu/09300/09379/pdf/mo_csaladai_07.pdf>.

¹⁸ BARTA M, János. *Csáky István szatmári főkapitánysága (1661–1670) Hadtörténeti Közlemények*, 2017, 3, 721. <http://epa.oszk.hu/00000/00018/00047/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_2017_3_719-744.pdf>. Csáky a Lónyai Margittal kötött házasság révén jutott az aranyosmedgyesi kastély egynegyedéhez is. SZŐCS, Péter Levente. *Az aranyosmedgyesi kastély története és kutatása*. In FELD, István., SOMORJAY, Selysette *Kastélyok évszázadai – évszázadok kastélyai*. Tanulmányok a 80 éves Koppány Tibor tiszteletére, 2008, 133.

¹⁹ Uo. 735.

Bátyjával, Ferencsel együtt hozzájárult a minoriták szepességi megerősödéséhez, hiszen Csáky Ferenc a csütörtökhelyi Szapolyai kápolnát, míg Csáky István a kápolnával egybeépült templomot is átadta számukra. 1667-ben minorita kolostort is alapított, egy rendfőnök és három barát tevékenységének biztosításával. 1666-ban Velbach (Ágostháza) templomát vették el – fegyveres parasztok közreműködésével – az evangélikusoktól, megszüntették a pap állását, s a templomban katolikus misét tartattak.²⁰ A konfliktus tovább fokozódott, amikor a vármegye gyűlése 1667-ben egy evangélikus többségű bizottsággal a helyszínen visszaadta a templomot és az iskolát az evangélikusoknak, Csáky István azonban fegyveresekkel megakadályozta azt. Ezért pénzbeli bírságot kapott, végül azonban 1669-re belement abba, hogy az evangélikusok is papot választhassanak, s ezzel az ügy elrendeződött.²¹

1671-ben a Csáky fivérek több településen vettek el templomokat (Káposztafalva, Ágostaháza, Richno, Kluknó), s Káposztafalván a csütörtökhelyi minoriták a templomot is megkapták, amit azonban csak karhatalommal tudtak elfoglalni.²²

A katolikusok támogatásában más arisztokraták is hasonlóan cselekedtek, pl. Károlyi Mihály nem sokkal 17. századi áttérése után építtetett Károlyban kápolnát, Károlyi Ádám a jezsuitáknak adott letelepedési lehetőséget birtokközpontjában, fia, Károlyi László pedig Olcsvaapátiban is kápolnát építtetett.²³

A Wesselényi nádorhoz kapcsolódó főúri mozgalom, majd a rendi felkelés felszámolásakor Csáky Ferencre birtokainak elkobzása várt, öccse azonban tisztázta magát – többek között a Raimondo Montecuccolinak, az Udvari Haditanács elnökének elküldött magyarázó memorandumának köszönhetően –, s katonai tisztségéről lemondott ugyan, de már 1670 decemberében elnyerte a szepesi főispáni címet, s birtokait megtartotta.²⁴ Több látogatást tett a császárvárosban (1666-ban, majd 1674-ben),²⁵ s a katolikus egyház mellett egyértelműen kiálló főúrként megkedveltette magát, amely 1682-ben felső-magyarországi főkapitányi, majd 1687-ben *országbírói kinevezését* eredményezte. A kinevezést megelőzte, hogy 1686-ban Csáky tevékeny részese, sőt kezdeményezője volt a felvidéki templomfoglalásoknak, s támogatta Bársony György püspök erőszakos ellenreformációs tevékenységét (*ecclesia militans*). Utasítása alapján kapott a protestánsok elleni fellépésben jelentős szerepet pl. az a Károlyi László is, aki 1670-ben őt követte a szatmári

²⁰ BRUCKNER, Győző. *A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben*. I. k. Bp., 1922, 263–264. <https://5_SK_06_Reformacio_I_1922.pdf>.

²¹ Uo. 265.

²² BRUCKNER, Győző. *A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben*. I. k. Bp., 1922, 267. <https://5_SK_06_Reformacio_I_1922.pdf>. A nők még Bársony György prépostot is „sárral és kövekkel” dobálták meg, s először visszavonulásra kényszerítették.

²³ Károlyi Ádám oklevele a jezsuiták nagykárolyi letelepítéséről, telek adományozásáról. Károlyi várkastély, 1649. aug. 15. Károlyi oklevéltár CXLII. sz. ÉBLE, Gábor. *A nagy – károlyi gróf Károlyi család leszármazása a leányági ivadékok feltüntetésével*, Bp., 1913, 36.

²⁴ Uo. 736.

²⁵ Utiköltségeinek és bevásárlásainak jegyzéke, közli DEÁK, Farkas. *Történelmi Tár*, 1883. 584 – 594.

főkapitányságban, fiával, Sándorral együtt, s aki 1681-től a felső-magyarországi királyi ítélőtábla elnöki feladatait is ellátta.²⁶

A Csáky István által vezetett bizottság vette el a löcsiek templomát és iskoláját, s adta azokat a katolikusoknak (megengedve, hogy a polgárok a külvárosban – amely az evangélikus polgárok állítása szerint nekik nincsen – építhetnek maguknak), s adta a késmárkiak templomát a pánosoknak. A két város evangélikusainak csak azt engedélyezte, hogy ideiglenesen valamely polgárháznál tarthassák szertartásaikat. A bizottság a Thököly uralma idején kialakult változtatásokat is visszaalakította, visszaadva a katolikusoknak a templomokat, de újabb sérelmeket okozva mindezekkel az evangélikusoknak.²⁷

Csáky István tárnokmester középső fia, István a második házasságában is református párt választott, *Melith Klárát* (1671), hamarosan sor került azonban az asszony áttérésére. A bő gyermekáldás során így a gyermekeknek friss konvertita anyjuk különösen erős katolikus indíttatást adott.²⁸ Csáky István országbíró sok gyermeke közül ketten a papi pályára léptek (Imre és Miklós), Mihály, Tamás és György katonai karriert épített, s csak Zsigmond tudott eljutni a tárnokmesteri tisztségig.²⁹

Különösen érdekes a két papi pályán karriert építő Csáky vallásossága. Csáky Imre ifjúkori szellemi fejlődését frissen katolikus hitre áttért édesanyja, Melith Klára mellett a várhoz, lakhelyükhöz közeli Szepeshely határozta meg, amely az evangélikus városokkal lakott Szepesség katolikus térítésének központja lett. Apja igen jó viszonyban állott Bársony György szepesi préposttal, aki Bihar vármegye kinevezett püspökeként élt ott, s járult hozzá tevékenységével a katolikus egyház erősödéséhez. Ezért nem véletlen, hogy 1682-ben, amikor apja elnyerte a felső-magyarországi főkapitányi tiszteletet, a kilenc éves Imrét (kurri vagy kerekí)³⁰ apáttá szentelhették. *Családja elindította egy olyan pályán, amely műveltséget, befolyást és a fiatal, fogékony fiú számára komoly életcél megfogalmazását tette lehetővé.*

Csáky Imre képzett (Kassán, Bécsben és Rómában is tanult), jó politikai érzékkel rendelkező főpap volt, aki 1702–1732 között töltötte be a váradi püspöki és a Bihar

²⁶ Eperjes, Kézsmárk. Lőcse és Bártfa templomainak átadásáról van szó. Magyar Nemzet Története V. kötet, szerk. Szilágyi Sándor. <<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarNemzetTortenete-a-magyar-nemzet-tortenete-9A23/szilagy-i-sandor-a-magyar-nemzet-tortenete-21F2/magyarorszag-tortenete-i-lipot-es-i-jozsef-koraban-16571711-52EF/otodik-konyv-a-felszabadito-haboru-kora-55E3/v-fejezet-az-idegen-uralom-az-1687-iki-orszaggyules-5655/>>. KÁROLYIRÓL KOVÁCS, Ágnes. *Károlyi Sándor ősei*. 481 – 488. <<http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/481-488.pdf>>.

²⁷ BRUCKNER, Győző. *A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben*. I. k. Bp., 1922, 394 – 396. <https://5_SK_06_Reformacio_I_1922.pdf>. Késmárkon 1688-ban Csáky már királyi biztosi szerepkörben járt el, s hozott létre egy 10 pontból álló megállapodást, iskolát és templomot azonban nem tarthattak fenn a városfalon belül.

²⁸ 1672-ben Imre, 1673-ban Klára és György (meghalt), 1675-ben Tamás, 1676 januárjában Krisztina, 1676 októberének végén Mihály, 1677-ben György, 1678-ban László fia született.

²⁹ Az utódokra PAPP, Klára. Csáky Tamás és leszármazottai, a homonnai uradalom megszerzése a 18. században. In PAPP, Imre., ANGI, János., PALLAI, László. *Emlékkönyv Ifj. Barta János 70. születésnapjára*. Debrecen, 2010, 173 – 185.

³⁰ MÁLNÁSI, Ödön. *Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora 1672 – 1732*. Kalocsa, 1933, 51. Imre keresztapja Esterházy Pál lett, keresztanyja a Szepes várhoz közeli szepeshelyi káptalan urának, Bársony György szepesi prépostnak az édesanyja. Uo. 44.

vármegyei főispáni tisztelet. 1710-től haláláig volt kalocsai érsek is, amely tisztség jelentősen megnövelte tekintélyét és jövedelmét. 1717. július 12-én lett bíboros.

Az átvett váradi püspökség állapota egyáltalán nem volt megnyugtató. (Tudjuk, hogy Benkovich Ágoston, bár 1694-ben lett püspök, csak 1699-ben költözött be váradi udvarházába, amely egy földszintes, egyszerű épület volt.) Támogatta a birtokok betelepítését, templomok építését, másrészt szorgalmazta és elősegítette az oláhok unióját is. A birtokok visszaszerzése mellett a paphiány enyhítése volt a következő feladat. Egyrészt a kassai papneveldeből kért, másrészt az egri egyházmegyéből próbált áthívni papokat egyházmegyéjébe.

Nagyváradot, püspöki székhelyét teljesen katolikussá tette, mindent megtett a katolikus egyház intézményeinek megtelepítésére, s a váradi reformátusokat a közeli Szöllős templomába üzte (ahogyan egyébként a 16–17. században, a reformáció hatásaként a váradi katolikusok voltak kénytelenek a közeli település templomát igénybe venni).

1718-ban saját rokona bihari birtokán segítette a katolikusokat. Margitta mezővárosban, a „Catholikus Nemes Status hosszan recurrált, nagyon kérvén, hogy pro consolationi spirituáli adgyak az ő házaknak egy pátert”, s ők voltak azok, akik kérelemmel fordultak földesurukhoz, gróf erdélyi Csáki Istvánhoz (a grófi család Erdélybe visszatért ágának jeles képviselőjéhez, Kolozs vármegye főispánjához), hogy a páter lakása számára adjon ideiglenesen egy pusztát telket „bár csak addig, míg a parochia házat – melyben most kálvinista prédikátor lakik – vissza nem nyerik.” A püspöknek azért kellett az ügyben eljárnia, mert bár Kébell kanonok „per expessum instáltam, ... őnagysága még választ sem adott”.³¹ A margittai katolikusok ügye megoldódott, a 18. század későbbi évtizedeiben is erős, jelentős közösségként éltek.

Csáky vallási kérdésekben következetesnek, ámde kompromisszumokra hajlandónak mutatkozott. Nem így tapasztaljuk azonban ezt egyházmegyéjében pl. Debrecennel és Nagyváradal kapcsolatban. Pontosan látta, hogy a civis polgárok mindenképpen szeretnék elérni az 1712-ben összehívott országgyűlésen szabad királyi címük becikkelyezését, s ezáltal az 1693-ban I. Lipóttól kapott oklevelük megerősítését, követeik befogadását az országgyűlés alsó házában soraiba. *Ezért Csáky minden lehetőséget kihasználta a katolikus érdekek érvényesítésére, aminek eredményeként a város protestáns népességének kompromisszumot kellett kötnie. Az 1715. évi országgyűlési végzés előírta a katolikusok városba költözésének engedélyezését, aminek következménye lett a Csáky Imre által anyagilag is támogatott Szent Anna székesegyház megépítése, a katolikus szerzetesrendek visszatelepése, s a katolikus iskolázás megindítása (beleértve a nemesi convictus létrehozását is a Bihar megyéből érkező nemes ifjak számára).*

³¹ Kébell levele Csáky Imréhez 1718. dec. 16-án, Váradról. MNL OL Filmtára, W 4813 számú tekercs.

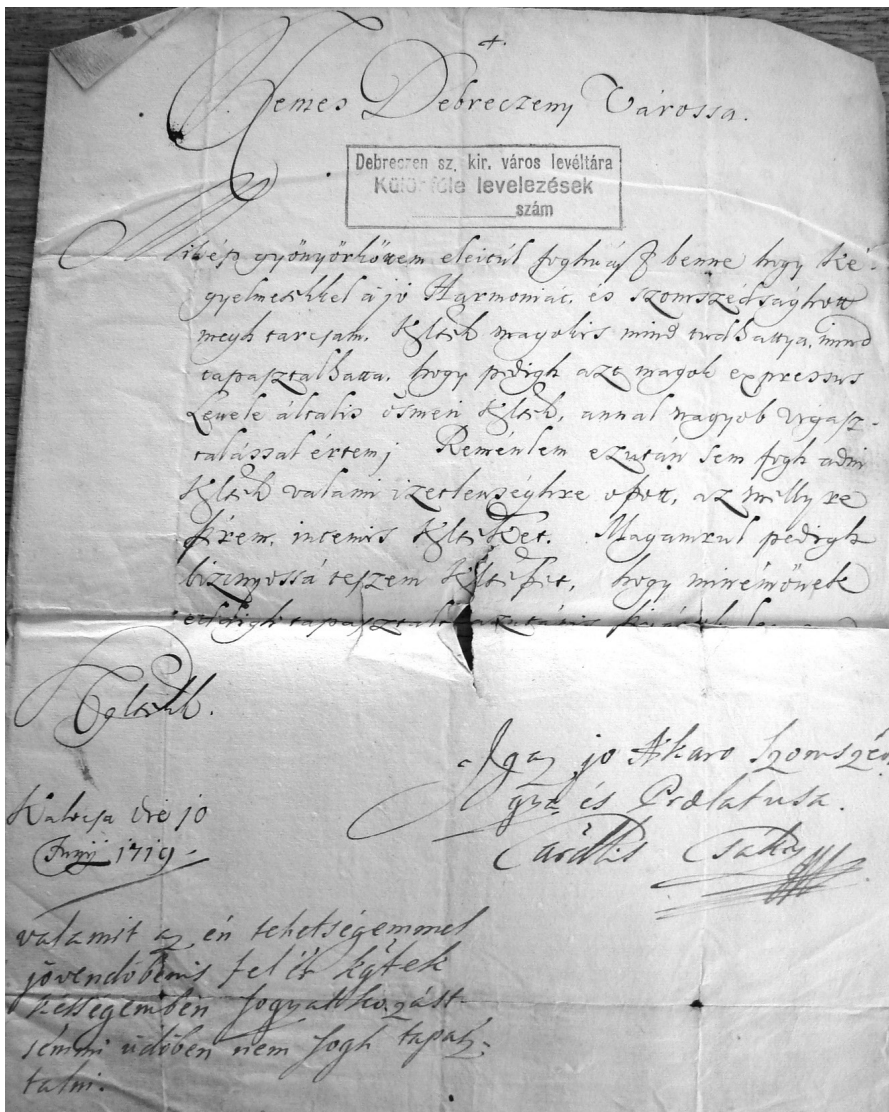

A Csáky püpek támogatásával felépített debreceni Szent Anna templom

A megszerzett kedvező pozíció birtokában azonban már más hangnemben beszélt a debreceni polgárokkal. A városi levéltár őrzi azt a levelet, amely ennek a megváltozott szemléletnek ékes bizonyítéka. Az 1719 júniusában Kalocsáról írott sorok egyrészt utalnak az akkorra már kialakult jó viszonyra, amikor a következőképpen fogalmaz: „Miképp gyönyörközem eleitől fogvást benne, hogy kegyelmekkel a jó Harmóniát és szomszédságot megtartcsam.” Ugyanakkor benne rejlik a konfliktusok újraéledésének esélye is: „Remélem ezután sem fogh adni Kegyelmetek valami izetlenségre okot, amelyre kérem is, intem is Kegyelmeteket.” Az utóiratban viszont mutatja a város törekvései további támogatásának lehetőségét is: „valamit az én tehetséggemmel felér Kegyelmetek, kézségemben fogyatkozást nem fog tapasztalni.”³² 1719. július 29-én, a Lőcséről írott levelében reagált a város nagy tragédiájára, hallotta – írta meg a város tanácsának – „Kegyelmeteknek az irtóztató tűz által lett nagy kárvallását”. Savoyai Jenő herceg két levele alapján Csáky akkor azt is tudta, hogy a nádor augusztus 2-án tájékoztatja a státusokat, s őt bízzák majd meg az 1702. évi állapothoz hasonlóan egy rectificatio elkészítésével, de „kés vagyok Kegyelmeteknek mindennemű pártját fogni”.³³

³² MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, Debrecen sz. kir. városi levéltára, Különbféle levelezések, Csáky Imre cardinális, Kalocsa, 1719. június 10.

³³ Uo. Csáky Imre levele Lőcséről 1719. július 29. Halála után őt magát is a debreceni Szent Anna templomban temették el (ami nem az ő elvárása, hanem a család döntése volt).

Csáky Imre váradi püspök 1719. június 10-i levele Debrecen városához

Testvére Csáky Miklós teljesítette ki a papi karriert, hiszen 1737-től váradi püspök, 1747-től kalocsai-, s 1751-től pedig esztergomi érsek lett. A két Csáky fivér vallásos buzgalma bizonyára nem volt kevesebb családjuk 17. századi tagjainál, tevékenységükre mégsem a túlzó, erőszakos rekatolizációs törekvések, hanem a határozott, a katolikus érdekeket messzemenően szem előtt tartó egyházpolitika, a rugalmas és színvonalas politizálás volt a jellemző.

Csáky tárnokmester Perényi Máriától született harmadik fia, Csáky László a fejedelemségben igyekezett karriert építeni, ő és családja lett az ún. erdélyi ág megalapítója, az egyetlen korabeli erdélyi gróf, vagyis arisztokrata.³⁴ A Csákyak házasságkötései jól mutatják az erdélyi katolikus elit összetartását és a dinasztikus kapcsolatokkal támogatott politizálását, hiszen utódai a hatalomból jelentősen részesedő Bornemissza-Haller érdekcsoporthoz, majd 1742-től a Csáky leányág idején a Bethlenekhez és a Jósikákhoz kapcsolódtak. Egyértelműen szoros viszonyt igyekeztek kialakítani a Gubernium vezetésével, sőt bizonyos bécsi udvari körökkel is, hogy ügyeik megoldásához mindig találjanak támogatókat.

Csáky Kata (1726–1794) grófnő az erdélyi ághoz tartozó Csáky Zsigmond gróf, Kolozs vármegyei főispán és Haller Kata fiatalabbik lánya volt, aki vallásosságával kitűnt környezetéből. Életében és tevékenységében az üdvösséghez vezető út (via salutis) számos állomása megfigyelhető, szándékait jól mutatják érdemszerző cselekedetei. Második férje, Bethlen Miklós megtérésében is szerepet játszott (1755 körül), aki a küüllővári kastély mellett kápolnát építtetett, s ezt a munkát halála után felesége is folytatta. 1767-ben az egész család (Bethlen Miklós, felesége, Csáky Kata, annak első házasságából született lánya, Bornemissza Annamária) szerepet kapott a fiatal – anyja, Barcsay Ágnes után református vallású – Bánffy Ágnes, a katolikus Bánffy Dénes lányának éjjeli elrablásában és a küüllővári kastélyban történő fogva tartásában. Bánffy házasságkötése után tíz évvel váltott felekezetet, 1755-ben tért át a katolikus vallásra. A meglehetősen nagy lábón élő gróf korábban kénytelen volt anyósa anyagi segítségét kérni, s vele egy igen szigorú szerződést kötni. Eszerint ugyan évjáradékot kapott, de az anyós lányát és unokáit nevezte meg örökösének, Bánffy pedig kénytelen volt lemondani „apai jogairól (mindkét nemű) gyerekeinek neveltetésében”.³⁵ Amikor az anyós halála után a házaspár újabb szerződést kötött, abban már a két fiú nevelését az asszony kénytelen volt átengednie férjének, csak Ágnes lánya neveltetéséről gondoskodhatott.

Bánffy Ágnes erőszakos elrablását, a botrányos cselekedetet saját korában az erdélyi református közvélemény mélyen elítélte, katolikus körökben viszont az elköteleződés egyértelmű jelének tartották. A folyamatban kétségtelenül jócskán voltak túlzások. Egy újabban a Bánffy levéltárból előkerült levél szerint 1767-ben az őrző szerep már-már Csáky Kata számára is kellemetlen volt, hiszen bár családtagjai valamennyien ott voltak az erőszakosan elrablók között, saját – református vallású – tisztjei erős ellenszenvvel figyelték a fejleményeket, a lány anyja pedig követői révén egyenesen afelől érdeklődött, életben van-e még a gyermeke?! Ezért sürgető intézkedéseket kért, kifejezve, hogy erősen terhes számára a hite érdekében vállalt feladat: „*Én azt az kis asszonyt lelkemből látom, de csak jó lenne, ha a M[éltóságos]*

³⁴ Ahogyan Apor Péter feljegyezte: „Gyermekkoromban penig úgy megfogyott vala az nagyságos név Erdélyben, hogy gróf több nem vala Keresztstzeği Csáky Lászlónál...” APOR, Péter. *Metamorphosis Transylvaniae*. <magyarirodalom.elte.hu/gepesk/corpus/xviii/appe1001.htm> [2012. júl. 18].

³⁵ KULCSÁR, Krisztina. „Nézzem leginkább a szeretetre” – egy erdélyi főúri házasság. <https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/nezzem_leginkabb_a_szeretetre_egy_erdelyi_fouri_hazassag> [2020. április. 23].

Gubernátorné³⁶ reá venné magát, hogy magával bé vinné az apácákhoz – írta levelében a felbújtó apának, Bánffy Dénesnek –, *míg fel nem indulhatnak velle, ez én mentől hamarabb kívánom.*³⁷ A lányt végül Bécsbe vitték, katolikussá tették, s az apa szándékai szerint nem a református Teleki Sámuelhez, hanem a katolikus gróf Eszterházy János főkormányászéki tanácsoshoz kellett feleségül mennie.

Csáky Kata grófnő birtokának központjában, Nagymásón (1779) gazdasági jellegű feljegyzéseinek első lapjára is egy olyan fohászt jegyzett fel, amely őszinte vallásosságát mutatta: „Te tudod Uram Isten, hogy magam erőmben soha sem bíztam, hanem téged, öröknek Ura, hívtalak minden dolgaimnak igazságára segítségül, tebenned bíztam. Ne engedd soha megszégyenülnem, mert én áldom a szent nevedet, hogy eddig való terhes világi életemnek folytatására segítségem voltál, s kérlek, édes jó Istenem, légy tovább is igazgatóm, aki az akaratod nélkül cselekedni nem kívánok, s légy vezérem, hogy minden dolgaimot a Te dicsőségedre folytassam, és engedd, hogy világon élő kevés napjaimot úgy rendeljem, hogy örökké való boldogsággal felválthassam és vég nélkül a Te dicsőséges személyed látásában örvezhessenek.”³⁸

A grófnőnek életében három munkája jelent meg, majd halála után unokája, Csáky Rozália karolta fel nagyanyja műveinek kiadását, s 1842-ben újra megjelentette írásait.³⁹ A levelezés alapján azonban még 1791-ben is tudomást szerezhetünk róla, hogy Batthyány Ignác erdélyi katolikus püspök jóváhagyta egy imádságát, s engedélyezte annak kinyomtatását kétszáz példányban.⁴⁰ Csáky Kata az imádságok közrebocsájtójaként tudatosan vállalta, hogy a „jó cselekedetek által” a nálánál elesettebbeknél kíván segíteni, ahogyan egyik könyve bevezetőjében írta: „nem céloz ezen könyvnek kinyomtatása által a bölcseknek, nagy tudásúaknak kedveket keresnem, mivel azok értelmeknek egyező, bölcs munkát kívánnak, hanem remélem azok a szegények, akik sok könyvekre szert nem tehetnek, azok nagy lelki vigasztalást, ebben minden lelki üdvösségre vezető módokat feltalálnak.”⁴¹

1774-ből ismerünk egy megállapodást, amelynek célja a Kolozsváron felépítendő minorita templom támogatása volt. A grófnő a nagymási és szurdoki birtokhoz tartozó falvakból a búza, törökbúza és zab földesúri dézsmájának negyedét ajánlotta fel három évre, igaz, cserébe azt kérte, hogy Almáson „az Isteni szolgálatot végben vigyék, esztendőnként el mondani szokott 100 szent miséssel egyetemben”.

³⁶ 1767-ben Hadik András volt Erdély gubernátora (1764 és 1768 között viselte a tisztséget, amikor katonai uralom alakult ki az országrészben).

³⁷ Bánffy cs. lt. No. 1224. Almás, Gorbó, Küküllővár, missilisek.

³⁸ Csáky Kata bejegyzése a kötet fedőlapján. A jelen idézet ennek részlete ROL KmIg A Jósika család hitbizományi levéltára (továbbiakban: Jósika hitb. lt.) No. 542.

³⁹ *Mennyei igyekezet*, mely itten az Istenes életnek, ez után az örökké való boldogságnak meg nyeréséért fogatos imádságokkal rakva vagyon. Kolozsvár, 1768. (Újra kinyomatta báró Jósika Jánosné gróf Csáky Rozália. uo., 1842.) *Ájtatosság kalauza...* mely a... gyakoroltatni szokott processióknak hasznos eljárására vezet... Kolozsvár, 1781 *Mennyei oltalom*, azaz: olyan könyvecske, mely kalauzolni fogja a jó lelket az isteni félelemre és az isteni bizodalomra... Kolozsvár, 1788. (Újra nyomtatott uo. 1842-ben, az eredeti évszámmal.)

⁴⁰ Az imádságot Kolozsváron nyomtatták ki, 1791. december 24-i keltezéssel.

⁴¹ Jósika hitb. lt. No. 663. Kéziratos imádságoskönyv.

A következő évben további 500 forintot ajánlott fel a templomépítés céljára, de még 1792-ben is támogatta a kolozsvári római katolikus convictus.

A nagyanyjánál nevelkedett, s tőle jól követhető katolikus mintát kapott unoka, *Csáky Rozália* az imádságoskönyvek újranyomatásán túl elsősorban karitatív tevékenységében tett túl a grófnőn. A kolozsvári első óvoda létrehozása (1830), asszonyi egyesület működtetése (1823), s a népkert létrehozása, ahol a szórakozási lehetőségek mellett a dolgozóház is működött, s a kolozsvári szegények boltja mind-mind a szegények megsegítését szolgálta. Tevékenységét erősítette, hogy „őfelsége csillagkeresztes dámája” katolikus grófnőként végezte ezen érdemszerző cselekedeteket, megfelelve a családi hagyományoknak.

Az Erdélyi Fejedelemség hagyománya – a településen belül kialakult felekezeti arányokat figyelembe véve (maior pars) – egyaránt lehetőséget kínált az eltérő felekezeteknek, ezért a katolikusok, 18. századi megerősödésük idején sem voltak képesek olyan szélsőséges, kizorító valláspolitikát megvalósítani, mint ahogyan azt a 17. századi Magyar Királyságban tapasztalni lehetett. Egyéni túlkapások – ahogyan példának a Bánffy és Csáky család történetében is megmutatta – történtek, de általában az érvényesült, hogy a katolikus családok tagjai egyértelmű elköteleződésüket a katolikus egyház és intézményeinek támogatásában, a jótékonykodásban, a vallásos szemléletben árnyaltan, de határozottan ki tudták fejezni.

NÁBOŽNOSTĚ CSÁKYOVCOV

Rezumé

V 16. storočí prijali Csákyovci v Sedmohradsku reformáciu. Obrat v ich konfesionálnej príslušnosti spôsobil potom sobáš evanjelika Štefana Csákyho s katolíčkou Annou Wesselényi, ktorá po manželovej smrti vychovávala deti ako katolíkov. V dôsledku tejto zmeny sa stali všetci členovia rodiny v kráľovstve i sedmohradskej vetvy vernými katolíkmí. Katolícki Csákyovci sa snažili ovplyvniť vo svojom náboženskom presvedčení ďalších, ako Anna Wesselényi svokru svojho syna evanjeličku Evu Poppel Lobkovitz a jej syna Adama Batthyányho. Štefan Csáky, ml. mal veľký vplyv na Katarínu Brandenburskú, ktorá napokon prestúpila na katholicizmus, podobne ako Mikuláš Bethlen pod vplyvom manželky grófký Kataríny Csáky.

Po dvoch nevydarených zasnubách dala r. 1625 Anna Wesselényi svoju dcéru Annu Francisku prešporským klariskám. Jej vnuk krajinský sudca Štefan Csáky dal do kláštora štyri dcéry. V sedmohradskej vetve rodiny ešte dlho ostala tradícia podpory ženských kláštorov, ako grófka Katarína Csáky, ktorá v rokoch 1779–1786 podporovala sibiňské uršulínky, ktoré podobne ako uršulínske kláštory v Prešporku a Košiciach vychovávali dievčatá z aristokratických rodín pred uzavretím sobáša.

Pán Spišského hradu Štefan Csáky bol najväčším podporovateľom katolíkov na Spiši, obývanom z veľkej časti nemeckými evanjelikmi. Obsadil kostoly vo viacerých obciach a odovzdal ich katolíkom (Bijacovce, Žehra, Dúbrava). S jeho pomocou prevzali r. 1647 spišské jezuiti kapitulskú školu, kde vychovávali zemianskych chlapcov. Jeho syn, satmársky

hlavný kapitán Štefan Csáky odovzdal katolíkom hradnú kaplnku a r. 1686 organizoval odnímanie evanjelických chrámov v hornouhorských slobodných kráľovských mestách.

Osobitne zaujímavou bola nábožnosť Imricha Csákyho, ktorého už v detstve ovplyvnila Spišská Kapitula, centrum rekatolizácie Spiša. Bol vzdelaným prelátom s dobrým politickým úsudkom, ktorému sa podarilo katolizovať jeho biskupské sídlo, Veľký Varadín a podporoval úniu ortodoxných Rumunov. S jeho pomocou sa usadila katolícka cirkev v čisto reformovanom Debrecíne, kde umožnil zakladanie katolíckych škôl i kláštorov a aj materiálne podporoval stavbu Kostola sv. Anny.